Ədəbiyyat qəzeti

Son zamanlar ard-arda yazılan nəsr əsərləri və şeirlər çağın reallığında nə qədər dəyərləndirilib qiymətini ala bilir? Bu məsələni stimullaşdırmaq baxımından "Ədəbiyyat qəzeti" ötən saylarımızdan başlayaraq yeni layihəyə start verib. **"Tənqid və mətn"** adlanan bu layihəyə ilk olaraq, hekayə janrından başladıq. Hər ay təqdim olunan hekayələr tənqidçilərin müzakirəsinə verilir. Müzakirələrdən sonra müəllifin əsərlə bağlı yazılanlara reaksiyası da qəzetdə əksini tapır. Seçilən 12 hekayənin təhlilindən sonra ekspertlərin rəyləri əsasında ən yaxşı 3 hekayə müəllifi mükafatlandırılacaq. Müzakirəyə çıxarılan növbəti mətn **Cavid Zeynallının "Coğrafiya müəlliminin pencəyi"** hekayəsidir.

Redaksiyadan

Amansız hərəkətin məsum görünüşü

Ülvi BABASOY

Və bir gün anladı, ki, zamanı ram etmək arzusu əbəsdi. Həm də sənəti zəruri edən səbəbdi bu. Rəsm, şeir, hekayə, roman, teatr və kino. Alternativ bir dünya və ömür. Paralel və ixtiyarda olan bir zaman. Burda vaxt və zamanın idarəsi onu yaradanın öz əlindədi. Səliqə-sahman işləri də. Artıq dekor, rəng, söz. effekt və kadrlar zibil qutusuna atıla bilər. Hər şey mümkündür. Geriyə və irəliyə getmək də. Rəsm sənəti yaxşı halda saniyələri tutub saxlaya bilir. Tablodakı vaxt əsrləri əhatə etsə də, heç nə dəyişmir. Çünki hərəkət davam etmir. Konkret bir zamanda var olmaq çabasıdır rəsm sənəti. Yunanlar teatrı kəşf edir: Zaman həbsdən qurtulur. Donmur. Hərəkət yaranır. İlkin və bir qədər ləng. Şeir, hekayə və romanda sərhədsiz və sonsuz sayda hərəkət var. Ancaq yenə də nə isə çatışmır. Canlı və qanlı hərəkəti Lümyer qardaşları tapır. Lui Lümyerin makinası söz sənətini vizuallaşdırır. Hərəkət edən fotoların ixtirası ədəbiyyatı da tərpədir. Brext və Arthaud teatrda, Fellini və Tarkovski kinoda hərəkətin məlum iki üzünü göstərir. Həyat və sənət. Sevinc və kədər. Ancaq hər dəfə yeni bir kəşflə. Abırsız təkrar və təqliddən uzaq bir biçimdə. Hər ikisində də hərəkət müqəddəsdi. Həyat sənət, sənət həyat kimidir Brext-Arthaud, Fellini-Tarkovski obyektivində. Axı hərəkətdə olan şəkillər, lövhələr canlıdı. Alternativ dünya yaratmaq arzusunun maksimum imkanları yarandı teatr və kino sənətində.

İndi də vizual sənətlər dövrüdü. İstehlak cəmiyyətində sənətdə vizuallığa tələbat var. Cavid Zeynallının "Həsən maşın alacaq" və "Coğrafiya müəlliminin pencəyi" hekayələri vizual poetika sərgiləyir. Kino-hekayələr *inkişaf* və irəliləyişdir Cavid nəsrində. Müasir oxucu üçün də maraqlıdı. Doğrudur, tanış ladlar da var. İfrat dərəcədə bəzək-düzəklər bir qədər süni atmosfer yaradır. Ancaq gənc yazıçı bir neçə səhnədə təkrarladığı yazı metodundan üz döndərir. Kadrların effektivliyinə yönəlir və işlər qaydasına düşür. Altmışıncılar nəslində bu cür yazı tərzinin ən yaxşılarını görmüşük. Və Cavid belə davam etmir. Yoxsa həmin tanış boğazların onuncu dərəcədən kopyası yaranardı.

Maşına həsrət qalan Həsən havalanır. Hekayə ilk baxışda belə bir təsir bağışlayır: Bir dəmir parçasının yoxluğu adamı bu qədər dəyişdirərmiş. İstər-istəməz ağız büzənlər çox olur. "Mənə inandırıcı gəlmir". Əslində Cavidin məqsədi başqadır. Yoxsa yazıq, miskin və məişət dərdində boğulan bir adamın hekayəsini yazmaq deyil. Heç buna ehtiyac da yoxdu. Canlı nümunələr bu qədər çoxkən nə gərək var axı. Cavid uca göydələnlərin kölgəsində kölgəyə çevrilən insanları simvolizə edir. Eynilə günəşə həsrət qalan, "avara" və "işsiz" Üzeyir kimi. "Günəşi gözləyənlər" Bakının Alatava məhəlləsində can çəkişirlər. Göydələnlərin nəhəng kölgəsi ora bircə qırıq da olsa günəşin düşməsinə macal vermir. Bir ümid, arzu düyünlənir ürəklərə. Həsənin maşın almaq sevdası, Üzeyirin adam balası kimi yaşamaq istəyi. Müəllif Həsənin "Opel" həsrətində cücərən arzunu rəmzləşdirir. Başqa bir əşya da ola bilərdi bu. Ancaq həbsxanadan çıxan bir adamın iş tapması müşküldü. Gözünü dikib "Opel"ə ki, balalarına çörək gətirsin. Cavid məişət dərdlərinin naturasını verir. Və ondan vizual effektlər yaradır.

"O gedən iki qız Həsənin balalarıdır. Əkizlər. Birinin adı Məryəm, o birinki Zeynəb. Məktəbin darvazasından adladımı, Zeynəb Məryəmə deyər:

- Ata maşın alanda bizi hər gün məktəbə özü aparıb-gətirəcək.

Məryəm, gözəl Məryəm, Zeynəbə inanardı, elə inanardı, möhkəm inanardı! O göydəki Allah haqqı, lap ayaqlarının üşüməyi kimi inanardı Məryəm. Zeynəb də atasından arxayın idi, ki, yaz gəldimi, demişdi Həsən, kredit götürüb bir "Opel" alacam, gülü burnunda".

"Coğrafiya müəlliminin pencəyi" hekayəsində pul itirən İbrahim müəllimin vəziyyəti heç də Həsəndən yaxşı deyil. "Evdə dördcə adam: bir kişi, bir qadın; iki uşaq - biri oğlan, biri qız. Mən o kişidən, o qadından, o it küçükləri kimi şirin-şirin uşaqlardan danışmaq istəyirəm". Teatral bir səhnə və ardınca "İbrahim müəllim evə fikirli gəlib". Bu fikir də məişət dərdindən qaynaqlanır. İtən pul və maşın dərdi. "Coğrafiya müəlliminin pencəyi" adı, sadə bir situasiyadan yaranan hekayədi. Süjetin bəsitliyi heç nəyi dəyişmir. Cavid İbrahim müəllimin xarakterini səhnə-səhnə çözür. Zəmanə, dövran elə gətirir ki, maddi məsələlər insanın ən böyük probleminə çevrilir. Xədicə müəlliməyə borc verən İbrahim onu dilinə gətirməyə belə utanır. Bircə kəlmə sözü deyənəcən rəngdən-rəngə girir. Heç olmasa deyə bilirmi? İbrahim kimi təmiz insanlar zaman və məişət məngənəsində sıxılır. Hətta məkan dəyişmək istəyir. Onda hər şey qaydasına düşəcək sanki. Arvad-uşaqlı kəndin küçələrinə düşən ailə pulu tapa bilmir. Elə bu məqamda əvvəlki səhnələrlə psixoloji əlaqə yaranır. Kadrlar bir yerə cəmlənir. İndiki zamana. Keçmiş əldən çıxıbdı, gələcək naməlum. İndi var olmaq, yaşamaq üçün toyuq-cücəni satmaq lazımdı. "İbrahim müəllim dünyadan xəbərsiz hüdüləyib tökəndə Nərgiz bacı özü boyda sual işarəsinə dönüb soruşurdu: nəynən gedəcəksən? Nəynən e, nəynən? İbrahim müəllim arvadının sual işarəsinə döndüyünü görüb udqunanda bayırdan hinduşka hökkültüsü gəldi, xoruz banladı, ördək vaqqıldadı. Hinduşkalar dedi: bizi sat. Ördəklər dedi: bizi də. Xoruz dedi: məni də, məni də. Anbarda buğda kisələri yerində dingildədi: yaddan çıxmayaq. Nərgiz bacının sırğası qulağında oynaqladı: bə mən?" Dəqiq və planlı kombinasiya. Hekayənin əvvəlində də xoruzlar banlamışdı, ördəklər vaqqıldamışdı... Birincidə kənd naturası, ikincidə gün-güzəran kadrlaşır. Abırhəyasına sığınıb borcunu istəməyən müəllim kənddən bir neçə günlük də olsa baş götürüb getmək istəyir. Satış işləri tamamlanır və bu proses kadr arxasında baş verir.

İbrahim müəllim və ailəsi Bakıdadı. Və müəllim kəndə qayıtmaq istəmir. Bax, burda sirrlər açılır. İnsanın özündən qaçmaq istəyi. Bir başqası olmaq səyləri və onun səbəbləri. Azad olmaq üçün atılan sadəlövh bir addım. Cavid bu məqamı yaxşı işləyir. Axı məkanı dəyişməklə güzəranın dəyişməyəcək. Bakıda qalsan belə, bir qarın çörəyə işləməlisən. Heç nə dəyişən deyil. Bunu kadr arxasında, klaviaturanın nəhəmar səthində rəqs edən yazıçı barmaqları deyir. Bəlkə də, kağız və mürəkkəb qoxusu müəllimi qayğısız, şirin tələbəlik illərinə çəksə də xeyri yoxdu. Fikri, xəyalı kənddə, şagirdlərinin yanına uçsa da boş şeydi. Miskin yaşayışdan onu xilas edəcək heç nəyə ümidi varıydı. Barı heç olmasa Həsənin ümidi varıydı. Maşın alacaqdı. Arvad-uşağını gəzdirəcəkdi təzə "Opel"ində. Bir gün görəcəklərdi. Müəllim isə öz məhzun taleyini yaşamalıdı. Bir qarın ac, bir qarın tox. Günü-günə qurban verməlidi. Zövqdən, ləzzətdən, dünyanın növbənöv nemətlərindən məhrum şəkildə. Xatirələr bu qədərmi zövqsüz olar? Bu qədərmi bayağı hücumlar edər? Cavidin sosial məsələlərə hədsiz meyili məni bir ədəbiyyat adamı kimi narahat edib həmişə. Ancaq bu məqamda yox. Xatirələr amansızca hücum edir İbrahim müəllimə. Bu, modern insanın problemidir. Olmaq və ya olmamaq. Yaradılış, keçmiş və indi. Əldən çıxanları düşünmək axmaqlıqdı. Sabah da nə olacaq bilmirsən. İndini isə yaşamağa nə şərait var, nə də həvəs.

Ədəbiyyat və həyatın məkan və zaman səthində baş verənlər də yenidən təkrarlanır. Tarix özünü yamsılamaqdan yorulmur ki, yorulmur. Seyid Əzimdən Mirzə Cəlilə, Şeyda bəydən Cəbiş müəllimə nə dəyişdi ki, İbrahim müəllim üçün də nə isə dəyişə. Yazıçı isə belə düşünmür. İbrahim müəllimin utancaq və həyalı ürəyinə sarılır. Belə bir insanın çox şeyin dəyişə biləcəyini düşünür. Bir yandan da dövrün mürəkkəb və çıxılmaz reallığı qışqırır. Məni yaz, məni. Gerçək ədəbiyyat Həsənin ekizlərinin şirin xülyası, İbrahimin kor Həsənağa ilə dərdləşməsidi. Müəllimin içib yazıq və fağır Həsənağanı söyməsi. Yaşaya bilməməyin acısını ondan çıxması. Heç olmasa içəndə ürəyini boşaltması. "İbrahim müəllim birdəncə qalxdı ayağa, yapışdı korun yaxasından. Çəkdi özünə, baxdı deşik-deşik olan bəbəyinin düz ortasına. Baxdı, baxdı, lap axırda elə bağırdı, elə bağırdı:

- Məni ələ salıbsan, oğraaaş? " İbrahim kimi həlim, kövrək adam da özündən çıxarmış deməsidi...

Həsənin maşın almaq sevdasının sonu: Siqareti alışdırıb tüstünü ləzzətlə içəri çəkmişdi ki, xəbərlər başladı. Sərvaz nəsə demək istəyirdi, Həsən əlini qaldırdı ki, ən, kiri, kiri: "Bu gün Kürdəmir yolunda ağır yol

rəkkəb qoxulu bir dünyada. Cavidin ikinci tapıntısı: Axı ruhumuz cəsədimizə məhkumdu. Ordan ki, azad olmaq imkansızdı.

Coğrafiya müəlliminin həyatı dəyişən deyil. Ancaq kadrlar dəyişkəndir. Həyatda da, sənətdə də. İnterpsixoloji detallar hərəkəti çevikləşdirir. Kənd həyatı, pulun itdiyi vaxt, müəllimin tələbəlik illərinə səyahəti və "İskəndər dönəri" məkan psixologiyasını tənzimləyir. Məkanın nüfuz və təsiri güclüdür. Məkana görə müəllimin beş duyğu üzvü də işə düşür. Ancaq əksinə. Görmə, eşitmə, qoxulama, dadma və toxunma, deyir həyat İbrahim müəllimə. Hamısı sənə yasaqdı. Duyğular yoxa çıxıb sanki. Çünki gündəlik qayğılar onu elə sıxmayıb ki, nəyəsə fikir versin. Duyğu və hisslər İbrahim müəllimdə xoş emosiya yaratmır. Qıcıqlandırma, əsəb və təəssüf qarışıq qəribə davranışlara sövq edir onu. Dönər

qəzası baş verib. "Opel" markalı minik maşınının sürücüsü idarəetməni itirərək "Kamaz"a çırpılıb...."

... Özünü birtəhər toparlayıb yorğunluğu üstündən atdı, vedrəni alatoranlığa tolazlayıb bağıra-bağıra götürüldü, götürülə bildiyi qədər:

- Ay dədə heyy, vay dədə heyy...

Və Həsən inanırdı ki, Kürdəmir yolunda "Kamaz"a çırpılan həmin "Opel" onun almaq istədiyi maşın idi... "

İbrahim müəllimin çaş-baş qalmaqlığı:

"- Dedi, İbrahim müəllimə borcum var, görsəydim, qaytarardım...

- Deyir, sonra xərclənib gedir, saxlaya bilmirəm...

- Hə-sə-nağa...

- Vallah, məllim...

İbrahim müəllim day heç nə demədi. Söndürdü telefonu. Yəni Xədicə müəllimə doğrudan o pulu qaytarmamışdı? Qaytarmışdı axı... Qaytarmamışdı? ..."

Hər iksi də yanılır. Çünki dünyanın fırıldaq əməlləri onlara yaddı. Çünki ağır güzəran onların başına hava gətirib.

Kənd və şəhər arasında sərhədlər götürülür. Amansız hərəkətlər öz sözünü deyir. İbarhim müəllimlə Həsənin yerini dəyişsək, heç nə dəyişməyəcək. Ziyalı və sıravi vətəndaş arasında heç bir fərq yoxdu. Hər ikisi yaşamaq üçün mübarizədədi. Həyat... həyat isə yardımlaşmağı tələb edir. Təkcə insanlar deyil, canlılar arasında əl tutmaq, əl uzatmaq və qucaqlamaq. Martha Klark "Nəsli tükənməkdə olan növ" adlı dram əsərində səhnəyə heyvanlarla insanları birgə çıxarır. Mesaj böyükdür. İnsanların da, heyvanların da, bitkilərin də nəsli tükənməkdədi. Nəslin davamı üçün yaxşılıq və yardımlaşma zəruridir. Ədəbiyyatın çoxsəsli və harmoniyalı bağı mənə belə bir düşünmə haqqı verir: Cavid İbrahim müəllimin həyatində səs-səsə verib kədərli bir simfoniyanın tərkib hissəsinə çevrilən qazların, ördəklərin, toyuqların dili ilə nəsli tükənməkdə olan yaxşılığı səsləyir. Heyvanlar insanın dadına çatır. Çətin günündə məni sat deyir. Bəs insan? Bax, bu daha vacibdi. İbrahim müəllimlə həbsdən çıxıb işsiz qalan Həsəni həyatın qəddar, amansız hərəkətləri birləşdirir. Hər iki hekayədəki vizual səhnələr Brextin teatrda, Fellinin kinoda gerçəkləşdirdiyi hərəkəti andırır. Geriyə qalan məsum görünüşdü. Çətinliklər, ağrı-acılara rəğmən məsum qala bilmək. Kirlənməmək. Həsən də, İbrahim müəllim də çox safdı. Həsən inanır ki, bir gün "Opel" alacaq və halal zəhməti ilə uşaqlarına çörək gətirəcək. İbrahim müəllim də elə bilir ki, Xədicə müəllim borcun qaytarıb və o da həmin pulu salıb itirib. Hər ikisinin də itiyi var. Xoş güzəran. Rahat, bir az da olsa komfortlu yaşamdan minlərlə arşın uzaqdadılar. Can çəkişirlər. Cavid belə bir sual qoyur: Bəs rahat ömür sürməyə kim layiqdi? Ən azından İbrahim müəllimin balaları, Həsənin əkizləri və bir də bütün uşaqlar. Vizual sənət də, həqiqət də, mahiyyət də uşaqların məsum görünüş və əməlindədi. Onların yaşamaq haqlarındadı. Hüquqlarındadı. Vəssalam.

Ədəbiyyat.- 2016- cı il.- 24 dekabr.- S. 21.